

comprise a spacious veranda around the whole building. As a result, the outdoor space makes a substantial contribution to the enjoyment of living and this is articulated in the architecture: it gives the building an irresistible, unique and solid appearance.

The veranda is supported by large columns in exposed aggregate concrete. The columns are aligned in an irregular rhythm and have different sizes. Some are extremely thick, others thin and some of them start thin and end thick. Their uneven placement, combined with the firmness of the shape, is reassuring, surprising and liberating – liberating because of the combination of logic and intuition. The columns support the galleries, but they are not only constructive; they have multiple functions. They separate the dwellings, accommodate rainwater pipes and hide balcony storage spaces or planters. The exposed aggregate concrete, a positive reminder of the brutalist concrete architecture of the 1960s, looks very soft and friendly. Now, a few months after completion, the galleries appear to have found favour with the residents: in the niches created by the columns they have placed their Buddha statues, lamps and planters. A little further on, the outside space is covered with artificial grass. The front garden is back in place.

The architects cleverly succeeded in creating a significant building in a non-location and with a low budget. The building fits the environment, the residents, the client and current building

Perspectives

132

De buitenruimte is daardoor een substantieel onderdeel van het wonen geworden, en dat wordt gearticuleerd in de architectuur: het verleent het gebouw een onweerstaanbare, unieke en solide uitstraling.

De veranda wordt gedragen door flinke kolommen van gewassen beton. Deze kolommen staan in een onregelmatige ritme en hebben verschillende afmetingen. Sommige zijn extreem dik, andere dun en een aantal ervan starten dun en eindigen in een verdikking. De ongelijke plaatsing, in combinatie met de stevigheid van de vorm, is geruststellend, verrassend en bevrijdend. Bevrijdend vanwege de combinatie van logica en intuïtie. De kolommen dragen de galerijen, maar zijn niet enkel constructief; ze hebben meerdere functies. Ze vormen een scheiding tussen de woningen, of herbergen een regenpijp, ze zijn een balkonkast of een plantenbak. Het gewassen grindbeton herinnert op een positieve manier aan de brute betonarchitectuur uit de jaren 1960, maar de uitstraling ervan is heel zacht en aabaar. Nu, een aantal

maanden na de oplevering, blijkt dat de galerijen door de bewoners zijn omarmd: in de holten van de kolommen staan boeddhabeelden, lampen en plantenbakken. Even verderop is de buitenruimte bekleed met kunstgras. De voortuin is weer op zijn plek.

Het is knap hoe de architecten op deze non-plek en met een laag budget een gebouw van betekenis hebben kunnen maken. Het gebouw past op de plek, bij de bewoners, én bij de opdrachtgever en de huidige bouwcultuur. De compacte vorm, met binnenin een omloop waaraan de voordeuren liggen, zorgt voor een efficiënte bruto-nettoverhouding van gevel/ vloeroppervlak. De bijzondere tactiliteit van gewassen grindbeton spreekt tot de zintuigen. De tektoniek van de dragende kolommen en de veranda-achtige buitenruimten hebben een universele kracht. Het zijn bovendien ook deze veranda's die de goedkope, maar mooie houten geveldelen beschermen tegen weersinvloeden en daardoor lang onderhoudsvrij

culture. The compact shape, with a covered gallery that accesses the front doors, ensures an efficient gross-net ratio of the façade/ floor surface. The unusual tactility of exposed aggregate concrete appeals to the senses. The tectonics of supporting columns and veranda-like outdoor spaces has universal power. The verandas furthermore protect the cheap, but beautiful wooden façade panels against weather influences and they will be maintenance free for a long time as a result. In short, various tools were used to ensure that demands like 'cost efficiency' and 'maintenance friendly' were not only met in this social housing project, but met liberally. As far as I am concerned, this project is a perfect example of the way in which architects can combine logic and intuition to find an adequate response to the current building culture as well as achieve architectural quality with attention to tectonics and tactility.

Translation: InOtherWords, Maria van Tol

zullen zijn. Het zijn, kortom, allerlei thema's die maken dat de termen 'kosten-efficiency' en 'onderhoudsvriendelijk' in dit sociale woningbouwproject zijn opgenomen én met succes voorbijgesneld. Wat mij betreft laat dit project voorbeeldig zien hoe de architect met een combinatie van logica en intuïtie een antwoord kan vinden op de huidige bouwcultuur én architectonische kwaliteit weet te realiseren met aandacht voor tektoniek en tactiliteit.

Hans Teerds

Borrowing, Stacking, Referring, Intertwining A Conversation with Lilith van Assem and Elsbeth Ronner

While Lieke van Hooijdonk withdrew from the Rotterdam architecture firm Lilith Ronner van Hooijdonk two years ago, Lilith van Assem recently also announced a change of career. It meant the end of the office this spring of 2019, the office they founded with Elsbeth Ronner after their joint graduation from Delft University of Technology in 2010. During the eight years of their practice, the firm was active in design and research at the intersection of architecture, art, landscape and public space. It was experimental and activist. Within the firm, the architects have always tried to combine building practice with an intellectual practice of reflection, writing and teaching. The architects' idiosyncratic view of the profession, which they themselves described as 'storytelling through architecture', stood out – they were described as new talents, selected to participate in the 'Studio for Unsolicited Architecture' (2012) and to contribute to the exhibition 'Prelude' (2017), in which Marius Grootveld and Jantje Engels presented a new generation of Dutch and Flemish architects to the public. What does 'Towards a Critical Regionalism',

a text written more than 35 years ago, mean to these young architects? I spoke to them well before the news became known that they would end their collaboration.¹

LVA/ER 'Towards a Critical Regionalism' reads like an inspired plea for quality in architecture. 35 years after its first publication, the meaning still seems relevant. Even today, the article can be presented as a mirror to building practice. At the same time, the article also feels somewhat outdated: nowhere is it really exciting. Maybe we have already read and heard so many pleas for site-specificity, tectonics and tactility that it is affirmative rather than innovative. This may of course also mean that Frampton and the architectural aspects that he has tirelessly brought to the attention of the public over the past few decades have subconsciously shaped our thinking.

¹
This interview was conducted on 10 October 2018.

**Borrowing, Stacking, Referring, Intertwining
Hans Teerds in conversation with
Lilith van Assem & Elsbeth Ronner**

133

Lenen, stapelen, verwijzen, verweven
Een gesprek met Lilith van Assem en Elsbeth Ronner

Nadat Lieke van Hooijdonk zich twee jaar geleden al terugtrok uit het Rotterdamse architectenbureau Lilith Ronner van Hooijdonk, werd bekend dat ook Lilith van Assem haar carrière over een andere boeg wilde gooien. Het betekent het einde van het bureau in het voorjaar van 2019, het bureau dat ze samen met Elsbeth Ronner na hun gezamenlijke afstuderen aan de TU Delft in 2010 oprichtten. Het bureau was al die jaren actief in ontwerp en onderzoek op het snijvlak van architectuur, kunst, landschap en publieke ruimte, het was experimenteel en activistisch. Binnen het bureau hebben de architecten bovendien altijd geprobeerd de bouwpraktijk te combineren met een intellectuele praktijk van reflectie, schrijven en lesgeven. De eigenzinnige kijk van de architecten op het vak, door henzelf omschreven als *storytelling through archi-*

ecture, viel op – ze werden omschreven als nieuwe talenten, geselecteerd om deel te nemen aan de 'Studio voor Unsolicited Architecture' (2012) en bij te dragen aan de tentoonstelling 'Prelude' (2017), waarin Marius Grootveld en Jantje Engels een nieuwe generatie Nederlandse en Vlaamse architecten aan het publiek presenteerden. Wat betekent 'Towards a Critical Regionalism', een tekst die ruim 35 jaar geleden geschreven is, voor deze jonge architecten? Ik sprak met hen, ruim voordat het nieuws bekend werd dat ze hun samenwerking zouden beëindigen.¹

LVA/ER 'Towards a Critical Regionalism' leest als een bevolgen pleidooi voor kwaliteit in architectuur, 35 jaar na de eerste publicatie lijkt de strekking nog even relevant. Ook vandaag nog kun je het artikel als spiegel aan de bouwpraktijk voorhouden. Tegelijkertijd lijkt het stuk ook wel wat belegen: het wordt nergens echt spannend. Misschien hebben we al zoveel pleidooien voor plaatsgebondenheid, tektoniek en tactiliteit gelezen en

¹
Het interview werd gehouden op 10 oktober 2018.

Lilith Ronner van Hooijdonk, Herbergen 2017, architectural representation of social discussion about building outside the row of trees/ architectonische representatie van een maatschappelijke discussie over bouwen buiten de windsingel (bomenrij)

Lilith Ronner van Hooijdonk, Haagse Hoogte, ode to/ ode aan Venturi & Scott Brown, design for a needle on the Hobbemaplein in The Hague/ ontwerp voor een naald op het Hobbemaplein in Den Haag

HT Could you say that Frampton was ahead of his time with this text?

LVA/ER Yes and no. The publication is well before the fall of the Berlin Wall, which Francis Fukuyama saw as ‘the end of history’. Or rather: the fall of the wall as a symbol of the victory of the neoliberal, capitalist system. We can hardly underestimate the influence of neoliberal thinking worldwide. This thinking also has a major impact on the city and architecture. Perhaps this is most visible in the analyses of the contemporary city in Rem Koolhaas’s texts ‘Generic City’ and ‘Junkspace’, in which he presents the contemporary city as a city without history, characterised by placelessness, a loss of public space, urban development as branding, and the idea that architecture should be iconic. Entertainment and commodity seem to have become increasingly important within architecture culture. In our opinion, you should indeed be critical of that. That is why Frampton’s plea for site-specificity is relevant in response to a commercialised (post)modernism and is still relevant in times of globalisation. At the same time, Frampton seems to ignore his contemporaries. Is his criticism of postmodernism justified? Doesn’t he dismiss Robert Venturi’s *Complexity and Contradiction* too quickly and too unwillingly? Frampton’s critical attitude in this respect does not seem to be ahead of its time but rather a result of the architecture culture of the early 1980s. Certainly after 35 years, we can conclude that postmodernism has brought more. In the Low

Countries, postmodernism seems to have had a new appeal in the offices that Marius Grootveld and Jantje Engels described as the *weaving generation* in the exhibition ‘Prelude’ in the Deutsches Architekturmuseum. We ourselves have always drawn inspiration from postmodernism, but not for what Frampton describes as reactionary reasons.

HT What do you mean by that?

LVA/ER Postmodernism in a reactionary sense wants to return to the architecture, time and society before modernism. Reactionary postmodernism ignores the quality of progress. It is therefore meaningful that Frampton opts for a *Critical Regionalism*. He places a reference to the philosopher Paul Ricoeur at the centre of his text. He addresses this from the question of how we can unite both aspects: progress through modernisation without losing local specificities. This approach shows not only an open attitude toward modernisation but also an engagement. Rightly so, we think. In itself, Frampton’s six points of attention: topography, climate, light, material, tectonics and tactility offer good conditions for critical architecture in which our generation will recognise itself. But at the same time the text is rather academic, oppressive. Whereas he totally rejects postmodernism, we see room for experimentation and broadening of the view. We see postmodernism as a source of inspiration, not from a longing for the past, but precisely because of the design attitude in which

Borrowing, Stacking, Referring, Intertwining
Hans Teerds in conversation with
Lilith van Assem & Elsbeth Ronner

135

gehoord, dat het eerder bevestigend is dan vernieuwend. Dat kan natuurlijk ook betekenen dat Frampton, en de architectonische aspecten die hij de afgelopen decennia onvermoeibaar onder de aandacht heeft gebracht, onbewust ons denken heeft gevormd.

HT Zou je kunnen zeggen dat Frampton met deze tekst zijn tijd vooruit was?

LVA/ER Ja én nee. De publicatie is van ruim vóór de val van de Berlijnse muur, wat door Francis Fukuyama werd gezien als ‘het einde van de geschiedenis’. Of beter gezegd: de val van de muur als symbool van de overwinning van het neoliberale, kapitalistische systeem. De invloed van het neoliberale denken wereldwijd kunnen we nauwelijks onderschatten. Dat denken heeft ook grote impact op de stad en de architectuur. Misschien is dit het meest zichtbaar in de analyses van de hedendaagse stad in Rem Koolhaas’ teksten ‘Generic City’ en ‘Junkspace’. Geschiedenisloze en plaatsloze steden, het einde van de openbare ruimte, stadsontwikkeling als *branding*, en het idee dat architectuur

iconisch moet zijn. *Entertainment* en *Commodity* lijken alleen maar belangrijker geworden binnen de architectuurcultuur. Daar moet je volgens ons inderdaad kritisch op zijn. Daarom is het pleidooi van Frampton voor plaatsgebondenheid relevant in reactie op een gecommmercialiseerd (post)modernisme, en is dat nog steeds in tijden van globalisering. Tegelijk lijkt Frampton zijn tijdgenoten te miskennen. Is zijn kritiek op het postmodernisme wel terecht? Schrijft hij Robert Venturi’s *Complexity and Contradiction* niet te snel en te onwettig af? Frampton’s kritische houding lijkt wat dat betreft niet zijn tijd vooruit, maar juist *voortkomend* uit de architectuurcultuur aan het begin van de jaren 1980.

Zeker na 35 jaar kunnen we constateren dat het postmodernisme wel meer heeft gebracht. In de Lage Landen lijkt juist de laatste tijd het postmoderne nieuwe aantrekkingskracht te hebben bij de bureaus, die Marius Grootveld en Jantje Engels in de tentoonstelling ‘Prelude’ in het Deutsches Architekturmuseum beschreven als de

weaving generation. Wijzelf hebben juist altijd inspiratie geput uit het postmodernisme, maar niet om wat Frampton omschrijft als reactionaire redenen.

HT Wat bedoelen jullie daarmee?

LVA/ER Postmodernisme in reactionaire zin wil terug naar de architectuur, tijd en samenleving van voor het modernisme. Reactionair postmodernisme miskent de kwaliteit van vooruitgang. Maar Frampton kiest niet voor niets voor een *kritisch regionalisme*. Hij zet een citaat van de filosoof Paul Ricoeur centraal in zijn tekst. Deze haalt hij aan vanuit de vraag hoe we beide aspecten kunnen verenigen: vooruitgang door modernisering, zonder de eigenheid te verliezen? Uit die insteek blijkt niet alleen een open houding tegenover modernisering, maar ook een omarming. Terecht, denken wij. Op zichzelf bieden de zes aandachtspunten van Frampton: topografie, klimaat, licht, tectoniek en tactiliteit goede voorwaarden voor een kritische architectuur waarin

the richness of the history of architecture and contemporary culture come together. This way of designing, in which you borrow and stack, bring meaning and references together to evoke a new story, made it possible for us to interweave cultural value and social reflection in our practice. One could say that the stacking of ideas, the interweaving of references and connecting to the context is a response to the one-liners of the Superdutch generation.

HT You are critical of the Superdutch generation, but also of the commercialisation of architecture. How critical can architecture actually be?

LVA/ER That is of course a complicated question. Let's first conclude that in our free work we could adopt a more critical attitude than when we design and build a house for someone. A critical architecture requires a client who has the ambition to do things differently. But for most of the field, architecture is simply part of the socio-economic and political-cultural system. So, if you are critical, are you condemned to the margins? We do not think so. This criticism does translate mainly into a critical attitude toward the architecture itself: we are critical of the ambitions of previous generations; critical of the mechanisms behind the processes of project development; critical of the architecture that it produces. It was not for nothing that we sought inspiration in other places. For us, architecture is also the expression of what we now find socially relevant. We have to think of De Smet

Perspectives

136

onze generatie zich zal herkennen. Maar tegelijk is de tekst nogal academisch, benauwend. Waar hij het postmodernisme totaal afwijst, zien wij juist ruimte voor experiment en verbreding van de blik. Wij zien het postmodernisme als inspiratiebron, niet vanuit een hang naar het verleden, maar juist vanwege de ontwerphouding waarin de rijkdom van architectuurgeschiedenis én de hedendaagse cultuur bij elkaar komen. Die manier van ontwerpen, waarin je leent en stapelt, betekenis en verwijzingen bij elkaar brengt om een nieuw verhaal te brengen, maakte het voor ons mogelijk culturele waarde en maatschappelijke reflectie te verweven in onze praktijk. Je zou kunnen zeggen dat het stapelen van ideeën, het verweven van verwijzingen, en het aansluiten op de context een reactie is op de oneliners van de Superdutch-generatie.

HT Jullie zijn kritisch op de Superdutch-generatie, maar ook op de vercommercialisering van architectuur. Hoe kritisch kan architectuur eigenlijk zijn?

LVA/ER Dat is natuurlijk een ingewikkelde vraag. Laten we eerst concluderen dat we in ons vrije werk een kritischer houding konden aannemen dan op het moment dat we een huis voor iemand ontwierpen en bouwden. Voor een kritische architectuur is een opdrachtgever nodig die de ambitie heeft het anders te doen. Maar architectuur is voor het overgrote deel van het veld simpelweg onderdeel van het sociaal-economische en politiek-culturele systeem. Ben je, als je kritisch bent, veroordeeld tot de marges? Wij denken van niet. Die kritiek vertaalt zich dan wel vooral in een kritische houding naar de architectuur zelf: we zijn kritisch op de ambities van voorgaande generaties, kritisch tegenover de mechaniek achter de processen van projectontwikkeling, kritisch op de architectuur die dat oplevert. We zochten niet voor niets op andere plaatsen naar inspiratie. Wat ons betreft is architectuur toch ook de uitdrukking van wat we nu maatschappelijk relevant vinden. Daarbij moeten we denken aan het advies van

Vermeulen's advice to architecture students: read the newspaper! This means internalising a certain attitude to the field, which is critical of the profession on the one hand, as well as critical of social developments on the other. In one way or another, this determines your approach to design. Consciously or subconsciously, this social involvement (which of course lies behind the recommendation) permeates your design attitude: what you find important, and what you want to aim for. We developed this design attitude by doing experimental projects. You can be critical, on paper, in models and drawings, and sometimes in built projects as well, but you are not independent in that. That's why we made time for experiments in our practice. We initiated and built ourselves (the series of 'Herbergen' projects in 2010, 2014 and 2017), we wrote, taught, made a podcast. We will consciously or subconsciously incorporate this accumulated knowledge in future projects, although this no longer will be within Lilith Ronner van Hooijdonk.

Translation: Hans Teerds

De Smet Vermeulen aan studenten architectuur: Lees de krant! Dat gaat over het vinden van een eigen houding: enerzijds kritisch op het vak, anderzijds kritisch op maatschappelijke ontwikkelingen. Op een of andere manier bepaalt dat je ontwerphouding. Bewust of onbewust doordesemt die maatschappelijke betrokkenheid (wat natuurlijk achter die aanbeveling schuilgaat) je ontwerphouding: wat je belangrijk vindt, en waar je voor wilt gaan. Deze ontwerphouding bouwden we op, door het doen van experimentele projecten. Kritisch kun je zijn, op papier, in maquettes en tekeningen, en soms ook in gebouwde projecten, maar daarin ben je niet onafhankelijk. Daarom maakten wij in onze praktijk tijd voor het experiment. We initieerden en bouwden zelf (de reeks 'Herbergen'-projecten, in 2010, 2014 en 2017), we schreven, gaven les, maakten een podcast. Deze opgebouwde kennis zullen we bewust of onbewust verwerken in volgende projecten, al is dat niet meer binnen Lilith Ronner van Hooijdonk.

Ken De Cooman

Beyond Critical Regionalism Of Grey Zones and Radicality in Contemporary Practice

Looking at Kenneth Frampton's text 'Critical Regionalism' today immediately reveals a series of omissions; at least two (interwoven) paths towards 'Critical Regionalism' are not present in Frampton's text. A first path is the difficult state of our ecosystem, such as climate change and the depletion of resources. These are the main reasons why currently we should focus on climate, context and tectonics. Bioclimatic design, the use of local materials for construction, the low-carbon or bio-based production of materials – these are all strategies that inevitably lead to an approach informed by local knowledge and engagement. Showing these principles and materials in a tectonic design is an act of sensibilisation and communication. A second path is inequality.¹ It is true that globalisation 'flattens' – obstacles to interaction such as distance, peaks and valleys between regions have been eliminated, through transportation and electronic communication. A flat, global world, it has been argued, leads to a better life: free from the costs and pain of having to surmount hurdles and distances to be in contact with other regions.

Beyond Critical Regionalism
Ken De Cooman

137

Voorbij het kritisch regionalisme
Over grijze zones en radicaliteit in de hedendaagse praktijk

Als je vandaag kijkt naar Kenneth Frampton's tekst 'Kritisch Regionalisme', dan zie je meteen een reeks lacunes; minstens twee (met elkaar verweven) paden naar 'kritisch regionalisme' worden niet genoemd in Frampton's tekst. Een eerste pad is de moeilijke toestand van ons ecosysteem, zoals de opwarming van het klimaat en de uitputting van hulpbronnen. Dit zijn de belangrijkste redenen waarom we ons op dit moment moeten richten op klimaat, context en tektoniek. Bio-klimatologisch ontwerp, het gebruik van lokale materialen voor de bouw, koolstofarme of biogebaseerde productie van materialen – het zijn allemaal strategieën die onvermijdelijk leiden tot een aanpak, gebaseerd op lokale kennis en betrokkenheid. Het tonen van deze principes en materialen in een tektonisch ontwerp is

This metaphor only goes so far, as it shows clearly today that globalisation creates new peaks of wealth concentration and valleys of geo-economical exploitation. The use of local materials and know-how strengthens non-peak areas by shortening supply chains and economic loops.

Going *beyond* Critical Regionalism implies engaging with these paths. Given what we see as a hybrid nature of architecture and its practice, we will not be able to define what 'Beyond Critical Regionalism' might mean today. However, speaking from our practice, we will share certain thoughts:

1. The intense debate between 'International Style' and 'regionalism' in the 1940s and 1950s appears overly polarised to today's eyes: a confrontation between two extreme positions which have never been fully realised. Mies van der Rohe's

¹
Liane Lefavre and Alexander Tzonis, *Architecture of Regionalism in the Age of Globalization* (Abingdon: Routledge, 2012).

een daad van sensibilisatie en communicatie.

Een tweede pad is de ongelijkheid.¹ Het klopt dat de globalisering 'afvlakt'; obstakels voor interactie zoals afstand, pieken en dalen tussen regio's, worden geëlimineerd door middel van transport en elektronische communicatie. Een vlakke, globale wereld, zo werd beweerd, leidt tot een beter leven: vrij van de kosten en de pijn die gepaard gaan met het overwinnen van hindernissen en afstanden om met andere regio's in contact te treden. Deze metafoor kent echter haar beperkingen, want vandaag wordt duidelijk dat de globalisering nieuwe pieken van welvaartsconcentratie en valleien van geo-economische uitbuiting creëert. Het gebruik van lokale materialen en knowhow versterkt de niet-piekgebieden door het verkorten van toeleveringsketens en economische lussen.

Voorbij het kritisch regionalisme gaan, impliceert een engagement met deze paden. Daar wij de architectuur en haar praktijk als van nature hybride gegevens beschouwen, zijn we niet in staat om

¹
Liane Lefavre en Alexander Tzonis, *Architecture of Regionalism in the Age of Globalization* (Londen: Routledge, 2012).